

МУЗА МРІЄ ПРО ВЛАДУ?

Проблема різноманітності духових структур належить до основних психологічних проблем, над якими загалом займаються психолог-дослідник, і педагог, і політик, і інший практичний діяч, який хоче на підставі певних психологічних критеріїв рішення про те, щоб в організації громадського життя відповідні люди зайняли відповідні місця. Справді: чому одна людина проявляє себе в царині практичної діяльності як купець чи промисловець, агроном чи будівничий, а друга, більше чи менше відвертаючись від буденних практичних справ, віддається мистецькій чи філософській творчості?

Психологи не дають на це питання однозначної відповіді. На ґрунті психоаналізу повстали теорії, які вважають, що відмінні форми духової діяльності виростають з одного спільного кореня: з інстинкту самоствердження. Цей інстинкт, мовляв, діє, як неусвідомлений мотив, у крику немовляти; він визирає з ніби-безінтересованих дитячих ігор так само, як і з усіх задумів і вчинків юнака. Його вплив можна добачувати й у виборі професії: бо професія, скажім, офіцера, священика, адвоката, вчителя, театрального чи фільмового артиста розкриває перед своїми adeptami перспективи — „показати себе“, розгорнути своє „я“ в усій повноті, керувати людьми, здобути владу.

Але гін до влади в реальних обставинах розвитку особистості далеко не завжди може дійти своєї мети прямою дорогою; він мусить здебільшого шукати прихованих форм, у яких може проявити себе. Дитина дуже скоро робить досвід, що її воля скрізь обмежується, вона мусить відчувати свою безсилля, коли порівнює себе з батьком, матір'ю чи взагалі зі старшими, і на ґрунті цих переживань у неї прокидається почуття нищоти (меншезначності), яке — на думку Альфреда Адлера — відіграє вирішальну роль у розвитку особистості. Бо гін до влади, стриманий у своєму самовияві, шукає для себе компенсації, вирівнювання, і, буди неспроможним здійснювати свої прагнення в світі реальних відносин, переноситься в уявний світ, заступаючи реальні вартості вартостями ілюзорними. Діти знаходять компенсацію для свого почуття нищоти в казках, у яких героями є Мізинчик та інші близькі їм істоти; слухаючи казку, дитина переймається ролю героя, а переживаючи його долю, має почуття зросту власних сил, відчуває перевагу над непереможними, здавалося б, істотами, разом з героєм накидає свою владу оточенню. Подібний зміст мають дитячі сни, мрії, гри. Учні-шибайголови так само намагаються різними авантюрами заглушити в собі почуття нищоти, викликане невдачами в школі або деспотичною поведінкою виховників. З того ж джерела походить захоплення молоді в певному віці кримінальними й авантюристичними повістями з такими „героями“, як Шерлок Голмс або Рінальдо Рінальдіні.

Тим же самим процесом компенсації намагаються пояснити і мистецьку, зокрема поетичну творчість. Поет, узагалі беручи, відзначається, мовляв, меншою здатністю до практичного життя, не вміє панувати над людьми та обставинами, і для того, щоб перемогти ці браки, переноситься уявою в країну фікцій, у якій він — всевладний пан. Для підтвердження цього погляду можна б покластися на Шевченка. У вступі до „Гайдамаків“ поет признається, що його просто облягають постаті-твори його уяви:

Пишними рядами
Виступають отамани,
Сотники з панами
І гетьмани...

Вони передусім полегшують його почуття самотності в чужому петербурзькому світі:

Дивлюся, сміюся, дрібні утираю —
Я не одинокий, є з ким в світі жить!
У моїй хатині, як в степу безкраїм,
Козацтво гуляє, байрак гомонить...

Але поет переживає ще щось більше: серед тієї громади він відчуває себе в почесній ролі голови-батька:

Гайдамаки встали,
Помолились, одяглися,
Кругом мене стали.
Сумно, сумно, як сироти.
Мовчки похилились:
„Благослови, кажуть, батьку,
Поки маєш силу,
Благослови шукать долю
На широкім світі“.

Здається, таке признання важко було б інтерпретувати інакше, як тільки в тому сенсі, що процес творення і поетичні фікції дають поетові почуття сили й вищоти та привертають йому захиту, може, внутрішню рівновагу.

А проте, ці речі не такі очевидні, як могло б на перший погляд здаватися. Не одного, що дізнає естетичних переживань, вражає в теорії компенсації те, що вона позбавляє цих переживань характеру первісності, трактує їх як щось другісне, ба навіть ілюзорне. Ще прикріше мусить відчувати це людина естетичного типу, що в її духовій структурі естетичні переживання займають центральне місце, даючи психіці відмінну і своєрідну спрямованість. Самозрозуміло, що вона мусить у душі бунтуватися проти погляду, ніби вона задовольняється сурогатами дійсності, фікціями чи — в найкращому разі — якимсь ідеальним відбитком реальних речей і вартостей.

Такий напівсвідомий внутрішній бунт знаходить своє виправдання та обґрунтування в психології Шпрангера. Шпрангер вирізняє в нашому сприйманні дійсності шість основних моментів: теоретичний, економічний, естетичний, соціальний, владний і релігійний. У кожному складному психічному акті чи переживанні можна вирізнити всі ці моменти, але в різному структурному відношенні. Залежно від переваги

тих чи тих моментів у психіці зараховуємо людину до естетичного, соціального, владного і т. д. типу. У світлі цих поглядів естетичні переживання не виводяться з інших (напр., владних), їх істота окремішнша і своєрідна. Отож поет, як людина естетичного типу, відрізняється від людини владного типу. Коли останній схильний трактувати людей як знаряддя, потрібне йому для здійснення його мети (влади), готов кожної хвилини потоптати почування іншої людини, глухий на чужі страждання, — то поет має дар (особливий божий дар, як вірили з давніх-давен) „читати в людських серцях“ і оформлювати те, що діється в душі людини. Він ламає перегороди між людиною і людиною, показує нам нас самих в образі іншої людини, споріднює всіх, що їх — як каже філософ — розділює *principium individuationis*. Свій хист „читати в людських серцях“ переносить поет на всю природу, одуховлюючи її, так що і вона промовляє до нас як жива. У духовій структурі поета це й є головне. Тимто неспроможність знайти адекватний вираз для переживань, і то саме для найглибших, найінтимніших переживань, становить джерело страждань поета. Такі, в своїй глибині просто трагічні, нотки болі вирвалися у Франка наприкінці його творчого шляху, коли то йому в глуху півиць вчувався „зойк, ридання, стогін“ його дітей — „невиспіваних співів“, затоптаних життям, заглушених у серці найтаємніших дум і почувань. З другого боку, творчий процес, у якому поет знаходить вислів для невмигального е джерелом і найвищої втіхи. Особливо, коли поет на крилах творчої уяви злітає до вічного і безмежного, тоді він доходить до самозабуття. Душа його стає тоді арфою, що на ній Вічність грає мелодії, яких споконвіку прагне дух людський. Франко змальовує в поемі „Страшний суд“ стан такого поривання обняти „безмір буття“, щоб у найвищій екстазі власти „перед найвищим Духом в пориві любові“, чи — як каже поет — „розв'язитися в нирвану“. Цей останній, буддистичний, зворот треба розуміти як готовість поета,

що збагнув безмежне й вічне, до повного злиття з духовою сутністю буття.

Правда, у процесі творчості поет може в більшій чи меншій мірі, залежно від духової структури, задовольняти і гні до влади. Висловом цього є, м. ін., бажання слави (з якою безпосередністю говорить про неї Шевченко-). Але на ці переживання слід дивитись тільки як на супровідні. Вони стоять у зв'язку з тим, що поет бажає викликати сугестії, надихати інших своїми почуваннями й ідеями, вилити на них і, таким чином, „володіти душами“. Таке бажання, надмірно розвинене, проявляється в погоні за популярністю. Натомість гармонійне поєднання естетичного і владного почуттів знаходимо у поета-пророка. Психологію поета-пророка глибоко висвітлює Франко в циклах поезій „На старі теми“ та „Із книги Кааф“ (зб. „Semper tunc“). Характеристичне для поета-пророка — не егоїстичне задоволення із розгортання своєї влади, а почуття посланництва у властивому значенні цього слова, почуття того, що він виконує вищий заповіт, що несе на собі тягар призначення. Він несе в своїх грудях вище веління:

Я призначив тебе перед царями
й народами нести мій заповіт.

Але це високе призначення будить у ньому не так почуття вищоти, як, скоріш, почуття глибокої покорі. Влада над душами, яку воно йому дає, вимагає від нього повного самозречення:

Пророцький дар у тебе лиш на те,
Щоб іншим край обіданий вказав ти,
А сам не входив у житло святе.

Провідництво само про себе не є тут абсолютною метою, воно стає — службою, яку поет, битий важкими сумнівами, несе й тоді, коли громада — глуха на його святі глаголи, коли неволя отруїть душу народу і відбере йому здібність розуміння. Отоді поет бере на себе весь тягар страждання цілого народу, впускаючи в своє серце — як той молодий пророк Елеазар — „гадюку невілничого жалю, що співає всю кров із серця“. (Леся Українка: Вавилонський полон.)

Д. Козій